

Юхименко Н.Ф.

ДУХОВНІ ПОТРЕБИ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНО-ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено спробу дослідити найбільш суттєві аспекти ролі потреб у системі самореалізації особистості через її гуманістичні параметри. Зазначено, що потреби є безпосередньою умовою поєднання власного досвіду людини та її особистісного буття з універсальністю життєвого досвіду людства. Визначено, що від сформованих суспільством і самим індивідом соціальних сил в структурі особистості індивіда залежить його самореалізація, самоствердження і соціальний статус. Досліджено процес формування духовних потреб особистості та виявлено їх роль у процесі становлення особистості та її самореалізації.

Ключові слова: особистість, суспільство, потреби, духовні потреби, самореалізація.

Актуальність. У процесі свого історичного розвитку людство намагалося не лише пізнавати та перетворювати світ, але й готувати нащадків до буття в суспільстві, що постійно оновлюється й розвивається. І в усі часи перед людством поставала одна й та ж проблема: що саме передати нащадкам у спадок? Чи правильно визначено загальнолюдські пріоритети та цінності? Адже від того, що нащадки отримають у спадок, залежить їхнє майбутнє.

У сучасній Україні «філософію освіти» визначають як сукупність світоглядних теорій (ідей), що зумовлюють методологію виховання і навчання, становлення відповідного типу особистості.

Перспективи реформування освітньої системи в Україні вбачаються в актуалізації гуманістично-культуротворчої філософії освіти, а її стратегічна мета полягає у становленні творчо-гуманітарної особистості як цілісного суб'єкта культури. В основу педагогічного процесу варто покласти нову світоглядну установку, новий тип особистості, а відповідно, і змінити методику виховання та навчання.

Постановка проблеми. Людину до пізнавально-творчої діяльності, вироблення культурних цінностей спонукають духовні потреби. Тому, у даній статті ми спробуємо розкрити діалектику духовних потреб та їх вплив на формування відповідного типу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних вітчизняних вчених, які провели дослідження різних аспектів потреб особистості, слід відмітити О.О. Подольську, В.Ф. Сіренка, Л.В. Сохань, В.І. Тарасенка та багатьох інших.

Досить важливим у нашому дослідженні є момент морального розвитку особистості в умовах перетворень сучасного українського суспільства. Цій проблемі приділяли увагу такі вчені, як: Ю.М. Вільчинський, Г.І. Волинка, Є.І. Головаха, В.Г. Кремень, О.І. Левицька, М.І. Михальченко, М.М. Мокляк, В.М. Ткаченко, В.І. Шинкарук, В.І. Ярошовець та інші.

Означену темою проблематику у своїх дослідженнях частково розкривають такі вітчизняні дослідники, як: В. Андрущенко, С. Клепко, В. Лутай, М. Михальченко, С. Ніколаєнко, Н. Сухова, С. Черепанова та багато інших.

Мета написання статті. Метою написання статті є аналіз духовних потреб особистості та їх ролі у процесі формування діяльно-творчої особистості шляхом саморозвитку та самовиховання.

Суспільство сьогодні – найвища форма розвитку і руху матерії. Розвиваючись саме, воно є перетворюючою силою усього, що є навкруги, і цього вже змінити не можна. Загальносвітову тенденцію розвитку культури визначає перехід від постіндустріального суспільства до інформаційного. Інформація набуває пріоритету серед усіх інших культурних цінностей і вважається їх підґрунтям.

Протягом життя людина часто потрапляє в ситуації, коли постає проблема вибору альтернативних потреб та інтересів серед багатьох інших. Людина вирішує, від чого слід відмовитися, а чому надати перевагу, тобто виникає необхідність порівнювати різні мотиви подальших власних дій. І саме в таких випадках типові для суб'єкта потреби, інтереси і переживання виконують роль орієнтира.

Кожна людина формує свою, індивідуальну ієрархію цінностей, тобто проводить своєрідну диференціацію, що допомагає вибудувати свої ціннісні орієнтації, серед яких – орієнтації на самоствердження, самореалізацію, самодіяльність.

А починається все з потреб. Не секрет, що існує об'єктивна залежність людини від оточуючого природного і соціального середовища, адже існує співвідношення між тим, що є об'єктивно необхідним для людського існування та розвитку, і тим, що реально вона може використовувати. Т.Й. Захарова потребу визначає «...як процес, що виникає під впливом порушення внутрішньої рівноваги організму, що спонукає і спрямовує до здійснення вчинків, які їй відповідають. З появою потреби у індивіда виникає напруження організму, який інтенсивно «переживає» об'єктивну нужду. За допомогою свідомості «висвітлюється» об'єкт потреби і вона набуває усвідомленого характеру» [2, с. 86]. Але найбільш об'єктивним є розуміння потреб як синтезу та єдності залежності людини і від природного та соціального середовища, і від суб'єктивно пережитого прагнення до задоволення актуальних нужд.

К.А. Гельвецій потребу визначає як принцип і діяльності, і щастя людського. Щоб бути щасливим, треба мати бажання, задовольняти їх з певним трудом, але доклавши зусиль, бути певним, що матимеш від цього задоволення [1, с. 286].

У кожній людині закладено потенції, які вона прагне актуалізувати, прагне до самовираження, самовтілення. І «як правило, людина починає відчувати потребу в самоактуалізації тільки після того, як задовольнить потреби нижчих рівнів» [4, с. 90].

Воля і знання сприяють керуванню потребами. Тому виникає запитання про те, як влаштовані потреби і як ними керувати. Самовдосконалення полягає у розвитку здібностей керувати своїми потребами. Тож самопізнання, насамперед, має дати відповідь на запитання кожної людини про те, які потреби у мене переважають і за яких обставин вони визначають мою поведінку? Напевне, люди відрізняються один від одного тим, як вони реагують на збудження потреб, як вони можуть керувати своїми потребами і яким чином їх задовольняють. Той, хто повністю перебуває під владою потреб, дуже відрізняється від того, хто контролює чи стримує свою потребу, може одну потребу замінити іншою чи зовсім відмовитися від якоїсь із них. Отже пізнання самого себе полягає не лише у тому, щоб знати, які у тебе потреби, але й у тому, щоб розуміти, наскільки

вони тобі підпорядковуються. Потреба майже завжди є потребою у визначених діях, що ведуть до її задоволення. Такі дії ми можемо назвати технікою задоволення потреби. Очевидно, що значення будь-якої потреби легко описати, вказавши, які дії необхідні для задоволення даної потреби.

Дії задоволення можуть бути розумовими. Наприклад, коли ми дивимося фільм, то задовольняємо потребу у пізнанні чи у співчутті героям. Дії сприйняття також можуть працювати на задоволення потреб, наприклад насолода від споглядання красивої квітки. Можна виділити і мануальні (ручні) дії, коли ми отримуємо абсолютне задоволення від майстерної ручної праці.

Від чого залежить задоволення потреб? Іноді буває так, що людина начебто має усі можливості задовольнити певну потребу, але відчуває дивне відчуття незадоволення. Задоволенням же є повнота дій задоволення, їх кількості, інтенсивності, насиченості переживаннями. Такі дії задоволення можна назвати гедоністичними діями. Ю.М. Орлов стверджує, що в кожній потребі є дві сторони: одна полягає в отриманні задоволення шляхом емоційної насиченості, а інша – у дійсному задоволенні, внаслідок якого дана потреба на певний час повністю зникає. Перший бік потреби ми можемо назвати апетитом, а другий – нестачею, нуждою [5]. Отже в усякому бажанні є два боки: гедоністичний та внутрішній. Потреби також мають свої назви. Позначаючи словами свої потреби, людина навчається відрізнити їх одну від іншої не тільки у собі, але й в інших людях. Людина – істота мисляча, а не тільки така, що переживає свої потреби. Людина не просто прагне чогось певного, вона цілком усвідомлює своє бажання, позначає його словом і виробляє відповідну ідею, яка втілює значення цього слова. Цей процес утворення ідеї потреби прискорюється, якщо є слова для позначення потреби і ними людина користується.

Ускладнення та диференціація людської діяльності ведуть до безкінечного різноманіття потреб, до їх збагачення. Людські потреби є досить складною багаторівневою системою. У літературі розрізняють матеріальні, соціальні і духовні потреби.

Духовні потреби – це потреби духовного освоєння світу, у творчості, естетичному відношенні до дійсності, а також морально-психологічні потреби.

Духовні потреби особистості в суспільстві формуються за умови активності їх носія у засвоєнні цінностей, вироблених людством. Вони виникають на ґрунті духовного життя особис-

тості, її участі в праці, життєдіяльності колективу, суспільства і передбачають певний рівень її культурного розвитку та освіти. Їх потребнісна ситуація не містить у собі простого факту вичерпності життєвих засобів, що є характерним для потребнісної ситуації матеріальних потреб. Іншими словами, це ситуація не вичерпання, а збагачення духовного світу особистості.

Щоб сформувалась духовна потреба, зовсім не достатньо включення в орбіту життя індивіда якої-небудь духовної цінності та привласнення її. Тут потрібен активний процес освоєння і засвоєння у рамках різних повсякденних культурно-побутових занять. Що стосується суб'єктивних властивостей особистості, які опосередковують виникнення духовних потреб, то вони специфічні. Так, дослідники естетичних потреб зазначають, що останні безпосередньо породжуються естетичною здатністю, естетичним почуттям та естетичним сприйманням. Як опосередковуючий елемент, моральні потреби виділяють звичку до моральної поведінки і морального почуття. Таким чином, духовні потреби особистості також формуються як наслідок активного привласнення і освоєння життєвих благ, зокрема духовних цінностей.

Певна специфіка формування притаманна також потребам, об'єкти задоволення яких не предмети і цінності, а форми діяльності. Умовно їх можна назвати функціональними потребами.

Споживацькі властивості і можливості особистості визначаються як поставлені їй об'єктивними та суб'єктивними властивостями, положенням в суспільстві, способом життя, рівнем розвитку; спосіб присвоєння межі, у межах якої вона може використовувати необхідні для її життєдіяльності умови. Потреба, виражаючи ці здібності та можливості, фіксує також і певні якісні параметри носія, якому притаманна у споживанні конкретна межа насиченості. В результаті вона сама отримує власний розмір, відмінний від суспільно-необхідного розміру, притаманний особистості на певному етапі життя і обумовлений споживацькими здібностями й можливостями. Емпірично цей розмір можна фіксувати або через винайдення бажаної споживачем межі задоволення своєї потреби (бажаного об'єму благ), або через фіксовані відношення цієї бажаної межі (об'єму) до величини науково розроблених споживацьких норм.

На основі диференціації двох розмірів можна говорити про два види соціальних потреб особистості – абсолютні (особисті) та відносні (сумісні), що розрізняються також спрямованістю й різною мірою співпадання із суспільною необхід-

ністю. Спільні потреби виражають її залежність від інших людей в умовах спільної з ними життєдіяльності і однаково необхідні як для особистості, так і для суспільства в цілому. Суб'єктом цих потреб особистість виступає разом з іншими людьми, колективом, суспільством. Наприклад, потреба в розвитку виробничих сил. Це спільна потреба людей, що співпадає з такими ж потребами інших людей, груп, суспільства. Завдяки задоволенню цієї потреби відтворюється життєдіяльність не лише даної особистості, але й усіх членів суспільства.

Таким чином, суспільні потреби особистості безпосередньо впливають із суспільної необхідності та співпадають з нею. Навпаки, особисті потреби безпосередньо пов'язані з необхідністю самозбереження, самоутвердження особистості і можуть співпадати чи не співпадати із суспільною необхідністю. Вони виражають індивідуальність, споживацькі та творчі здібності свого носія і відтворюють лише його життєдіяльність.

Отже не всі потреби особистості існують як власні, особисті. У широкому значенні ознакою потреби можна назвати будь-яке явище, що виконує роль детермінанти або проявника її властивості. Ознака потреби – це ситуативна характеристика через явище-визначальник, явище-знак, явище-вимірювач. Відповідно, ознака стоїть у відношенні властивості до причини або відображення, відповідності, визначення виміру. Оскільки ознака є ситуативною характеристикою, то зі зміною ситуації одну й ту ж потребу можуть представляти різні ознаки – як прямі, так і другорядні. Таким чином, властивість і ознака потреби не тотожні. Властивість безпосередньо не спостережувана, ознака ж може спостерігатися. Властивості контролюють потребу як певне явище, а ознаки свідчать про неї. Нарешті, властивості характеризують існування і сутність потреби, а ознаки – її прояв. Зрозуміло, що повна характеристика потреби залежить від виявлення її властивостей за ознаками-детермінантами та ознаками-проявниками, від розгляду єдності її існування і прояву, які не тотожні один одному.

Ми вже говорили, що у кожній потреби своя предметна галузь, що складає її об'єм. Останній дорівнює сумі предметів, послуг, цінностей, форм діяльності, що відповідають потребі і потенційно можуть бути засобом її задоволення, стати її об'єктом. Об'єм, відповідно, характеризує відношення потреби до загальної кількості життєвих засобів, що відповідають їй своєю споживацькою формою. Межі об'єму потреби визначаються

в кінцевому результаті можливостями суспільного виробництва.

Власний предметний розмір потреби особистості визначається її споживацькими здібностями і можливостями безвідносно до величини засобу виробництва. Це є розмір споживацького відношення, заданий особистості не ззовні, а її власними споживацькими властивостями, максимально розвинутими на базі обраного нею образу та стилю життя, положення в суспільстві, яке дорівнює її культурно-професійному розвитку.

Одним із вимірів потреби є, власне, її суспільний масштаб, що встановлюється по лінії сукупного числа її носіїв. Суспільний масштаб потреби розкривають такі показники:

- 1) міра її поширення (масовості) у суспільстві;
- 2) сумарна величина [6, с. 50].

Основне смислоутворююче значення у людській життєдіяльності належить діяльності як висхідній та фундаментальній передумові людського життя. Саме завдяки діяльності люди здійснюють поставлені цілі, задовольняють свої потреби, підтримують і розвивають той чи інший спосіб життя, саме через діяльність виявляється якісна визначеність, конкретність потреб.

Духовні потреби історично, за своїм змістом і функціями, органічно пов'язані з матеріальними. Людські потреби виражали багатство відношень людини до світу, багатогранність її діяльності і, набуваючи в силу цього також багатогранного характеру, були внутрішньо пов'язані між собою в одну природну систему. У процесі праці на основі соціального спілкування відбувається олюднення потреб людини.

Як продукти історичного розвитку, потреби людей змінюються і розвиваються у зв'язку із суспільним прогресом. З розподілом праці на основі виникнення приватної власності і розпаду суспільства на класи, а також з відділенням розумової праці від фізичної відбувається відокремлення духовних потреб від матеріальних, ба більше, їх протиставлення, антагонізм, викликає теоретичний спосіб відношення людини до світу, що знаходить своє відображення в духовно-теоретичному, науковому освоєнні дійсності і який стає долею вибраних – пануючих класів, що є володарями засобів виробництва і зосередили у своїх руках політичну владу в суспільстві. Думки пануючих класів також стають пануючими. Цим визначається і характер розвитку духовних потреб.

Кожна з людських потреб, що входить у великі групи їх класифікації – матеріальні, соціальні і духовні, є також досить складним утворенням, що

створює особливий колорит у людській життєдіяльності і виражає багатство відношення людини до світу.

Російський учений Б.А. Бабін розкрив цю особливість потреб на прикладі потреби в одязі. Одяг має слугувати захистом від негативних впливів середовища, підтримувати мікроклімат тіла. Тепер одяг має ще одне призначення: задовольняти потреби у самовираженні та самоутвердженні, потреби престижу, задовольняти потреби праці, побуту, відпочинку людей. За допомогою одягу виражається національна (етнічна), класова та інша належність. Також виражаються статеві та вікові особливості людей. А ще існує лікувальний одяг.

Зрозуміло, що потреби відіграють виключно важливу роль у життєдіяльності людини. Так, в структурі особистості потреби виконують досить значні для неї функції. Це, як відмічається у нашій літературі:

а) спонукальна функція, що є основою усякої практичної діяльності;

б) пізнавальна, що задовольняється особистістю завдяки пізнанню предмета потреби;

в) оцінююча, яка служить своєрідним критерієм оцінки речей, явищ дійсності, а також дій і вчинків самої особистості [2, с. 19].

До зазначених функцій можна іще додати комунікативну, що служить своєрідним «містком» у системі людських відносин, соціального та індивідуального спілкування.

Найзагадковіші таємниці, дії і вчинки, що не підлягають поясненню, незвичайні перетворення і парадоксальні непорозуміння і разом з тим прості, щоденні дії, які відбуваються у житті людини, – є не що інше, як боротьба, зіткнення і вирішення потужних потоків людської енергії, які ми називаємо простим, земним словом «потреби».

Потреба є властивістю усього живого, що виражає первинну, висхідну форму її активного, вибіркового ставлення до умов зовнішнього середовища. Потреба також є внутрішнім стимулом усякої життєдіяльності. Одночасно вона є відношенням організму, суб'єкта дії до необхідних умов свого буття, без задоволення вихідних, базисних потреб неможливе існування ні біологічного, ні соціального організму. У цьому значенні слова потреба є вираженням необхідності.

Тож ми можемо визначити природу потреб людини. Потреби коріняться у невіддільній властивості цієї живої природи, яка надає їй можливість існувати і довільно розвиватись. Людина є самою досконалою часткою живої природи, вищим із усіх нині відомих рівнів її організації.

Самою важливою якісною відмінністю людини, порівняно з усіма представниками тваринного світу, першим актом, що виділив людину із тваринного світу, є виробництво нею предметів для задоволення своїх потреб.

До виникнення людини не було істоти, яка б спеціально для задоволення своїх нужд і потреб що-небудь створювала. Існуюча в живій природі вибірковість потреб, що дозволяють, наприклад, тварині безпомилково вибрати їжу чи лікарські рослини під час захворювання її організму, переросла в процес свідомої трудової діяльності людини, у вибіркове ставлення останньої до оточуючого природного і соціального середовища. Таким чином, ці два моменти виявились якісною перехідною ланкою між природними, біологічними потребами живого світу і людськими потребами. Зв'язок потреби і діяльності, що розглядається у самому загальному плані, носить двосторонній характер. Потреба стимулює діяльність, виступає у якості її першопричини і загальної основи. Але й сама діяльність стає предметом потреби. Організм, у якому згасає усяка життєдіяльність, – помирає. Крім того, діяльність викликає формування нових потреб завдяки тому, що вона сама потребує засобів, необхідних для її здійснення. Ця обставина виявляється вирішальною для розуміння специфіки суспільного життя.

Висновки. Командно-адміністративний стиль правління процесами, що відбувалися в суспільстві, виховання і освіта, що були спрямовані на

некритичне засвоєння кожним індивідом соціального досвіду, протягом багатьох десятиліть підживляли та знищували ініціативу, ентузіазм і формували в особистості конформістську психологію. Тому, поряд з іншими гострими проблемами, існує не менш гостра і актуальна проблема самовиховання, самоперетворення та самореалізації. Адже кожен з нас прагне самореалізації з тим, щоб виконати себе, знайти властиве лише своїй власній природі місце в суспільній ієрархії. Кожен індивід протягом свого життя звертає особливу увагу на те, ким він є на даний момент і що може й повинен зробити в майбутньому, аби досягти життєвого оптимуму. На певному етапі своєї життєдіяльності індивід приходять до розуміння, що формування власних людських якостей є не лише важливою метою але й відповідальним способом життя. Від сформованих суспільством і самим індивідом соціальних сил в структурі особистості індивіда залежить його самореалізація, самоствердження і соціальний статус.

Таким чином, сучасні реалії актуалізували проблему сформованості суб'єкта та його готовності до сприймання змінених умов життєдіяльності і здатності виступити активною перетворюючою силою.

Матеріали даного дослідження можуть бути використані у подальших дослідженнях з філософії освіти, зокрема проблем формування та розвитку творчої, соціально активної особистості, а також під час підготовки спецкурсів з філософії освіти.

Список літератури:

1. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання. К.: Основи, 1994. 415 с.
2. Захарова Т.И. Гуманистические параметры социальной активности личности (Социально-философский анализ): дисс... канд. филос. наук: 09.00.11. К., 1994. 150 с.
3. Здравомыслов П.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 223 с.
4. Маслоу А.Г. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
5. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. М.: «Просвещение», 1991 г. 287 с.
6. Тарасенко В.И. Социальные потребности личности: формирование удовлетворения, развитие. К.: Наукова думка, 1982. 168 с.

ДУХОВНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ КАК ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНО-ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье предпринята попытка исследовать наиболее существенные аспекты роли потребностей в системе самореализации личности через ее гуманистические параметры. Отмечено, что потребности являются непосредственным условием сочетания собственного опыта человека и его личностного бытия с универсальностью жизненного опыта человечества. Определено, что от сложившихся обществом и самим индивидом социальных сил в структуре личности индивида зависит его самореализация, самоутверждение и социальный статус. Исследован процесс формирования духовных потребностей личности и выявлена их роль в процессе становления личности и ее самореализации.

Ключевые слова: личность, общество, потребности, духовные потребности, самореализация.

SPIRITUAL NEEDS AS A FACTOR IN THE FORMATION OF AN ACTIVE AND CREATIVE PERSON

The article attempts to investigate the most significant aspects of the role of needs in the system of self-realization of the individual through its humanistic parameters. It is noted that needs are a direct condition for the combination of personal experience of a person and his personality being with the universality of life experience of mankind. It is determined that the self-realization, self-affirmation and social status of the individual formed by the society and the individual of social forces in the structure of the individual's personality depend on it. The process of formation of the spiritual needs of the individual is investigated and their role in the process of formation of the person and its self-realization is revealed. Personality in the socio-cultural space is defined as embodying the essential features of active people, personal independence, self-awareness of moral and legal responsibility. Formation of personality – the result of socialization. The essence of the personality of the individual can be considered the integrity of the individual, which manifests itself in a certain attitude to the world. Command and administrative style of governing the processes taking place in society, upbringing and education, which were aimed at uncritical assimilation of social experience by each individual, for many decades undermined and destroyed the initiative, enthusiasm and formed in the individual conformist psychology. Therefore, along with other acute problems, there is no less acute and urgent problem of self-education, self-transformation and self-realization. Thus, modern realities have actualized the problem of the formation of the subject and its readiness to perceive the changed conditions of life and the ability to act as an active transformative force.

Key words: *personality, society, needs, spiritual needs, self-realization.*